2 – Дарс
□□□□□□□ □□□□□□

Калиманинг туп-ўзак ҳарфларини **аслий ҳарфлар** дейилади, ўзакка қўшилган қўшимчаларни эса **зоида ҳарфлар** деб юритилади. Калиманинг ўзагига четдан сўз ясовчи зоида ҳарфларни қўшишдан мақсад – маънода бир-бирига яқин бўлган хилма-хил сўзларни ҳосил қилишдир. Масалан: □□□□□ – сиёҳ сўзидан сиёҳдон маъносидаги бошқа бир сўзни ясаш учун □ ва □ зоида ҳарфларини қўшиб □□□□□□□□□ калимаси ҳосил қилинади.

Сарф фани бир сўздан асли маънода бир-бирига қариндош бўлган хилма-хил сўзлар ясашни ўргатадиган фандир.

Араб калималари аслий ҳарфлари сонига кўра уч ҳарфлик, тўрт ҳарфлик ва беш ҳарфлик бўлиши мумкин:

1. Сулосий (учлик): □□□□□□ □□□□□□ (Зайд ёзди) каби;

2. Рубоъий (тўртлик): □□□□□□□□ □□□□□□□□ (Жаъфар қўнғироқ қилди) каби;

3. Хумосий (бешлик): □□□□□□□□□□ (кампир) каби.

Сарф фани асосчилари аслий ҳарфларни вазнда □ □ □ (фо, айн, лом) билан ифодалашга иттифоқ қилишган. Шунинг учун тўртта ҳарфи аслий ҳарф бўлган рубоъийларда охирги аслий ҳарфни вазнда яна бир □ билан кўрсатилади: □□□□□□□□ – □□□□□□□□ (лайлак), – □□□□□□□□ □□□□□□□□ (танга).

Аслий ҳарфлари бешта бўлган хумосий сўзларда тўртинчи ва бешинчи

Copyright 2022 • **Ислом Нури** • www.islomnuri.com

ўриндаги аслий ҳарфлар яна иккита □ билан белгиланади: □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ – (беҳи), □□□□□□□□□□ – □□□□□□□□□□ (ёлғон).

Шундай қилиб, сулосийлар вазни фо, айн ва битта лом – [□□□□□□], рубоъийлар вазни фо, айн ва иккита лом – [□□□□□□□□] , хумосийлар вазни фо, айн ва учта лом – [□□□□□□□□□□] билан белгиланади.

Мужаррад ва мазийд

Аслий ҳарфларига четдан зоида ҳарфлар қўшилмаган сўзлар **мужаррад** (қўшимчасиз) дейилади. Агар аслий ҳарфларига зоида ҳарфлар қўшилган бўлса **мазийд** (қўшимчалик) деб аталади. Сулосий, рубоъий ва хумосийларнинг ҳар бири мужаррад ва мазийд бўлиши мумкин.

Мужаррад Мазийд

Сулосий – □□□□□□ = □□□□□□ (қалам) □□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□ (қаламдон)

Рубоъий – □□□□□□□□ = □□□□□□□□ (булбул) □□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□ (булбулча)

Хумосий – □□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□ (туя) □□□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□□□ (туялар)

Калиманинг олти босқичи

1. Сулосий мужаррад (с.м.)
2. Сулосий мазийд (с.д.)
3. Рубоъий мужаррад (р.м.)

Copyright 2022 • **Ислом Нури** • www.islomnuri.com

4. Рубоъий мазийд (р.д.)
5. Хумосий мужаррад (х.м.)
6. Хумосий мазийд (х.д.)

Э с л а т м а. Тўрт ҳарфлик сўзни барча ҳарфлари аслий эканини аниқламасдан туриб рубоъий деб бўлмайди. Масалан, □□□□□□□□ ва □□□□□□□ сўзлари □□□□□□□□ вазнидаги рубоъий калималарга ўхшаб кўринади, лекин □□□□□□□□ нинг биринчи ҳарфи зоидалигини аниқлагач, бунинг вазни □□□□□□□□ эканини, ўзаги уч ҳарфлик □□□□□□□ бўлгани учун ва унга қўшимча ҳарф қўшилгани сабабли сулосий мазийд деб аталиши кераклигини билиб оламиз.

Шунга ўхшаш, кўринишда ҳаммаси бир хилда етти ҳарфлик бўлган □□□□□□□□□□□□ , □□□□□□□□□□□□ , □□□□□□□□□□□□ сўзлари аслий ҳарфларига қараганимизда:

□□□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□□ (ўзаги □□□) сулосий мазийд,

□□□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□□□ (ўзаги □□□□) рубоъий мазийд,

□□□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□□□ (ўзаги □□□□□) хумосий мазийддир.

3 – машқ. Қуйидаги сулосий мужаррад сўзларни “Мабдаъул қироат”да ўтган луғатлар бўйича мазийдларидан мисоллар келтиринг ва вазнларини кўрсатинг. Масалан: □□□□□□ дан , □□□□□□□□ = □□□□□□□□ □□□□□□□□□ = □□□□□□□□ каби.

1) □□□□□□ (6 □□□□□□ (5 □□□□□□ (4 □□□□□□ (3 □□□□□ (2 □□□□□□

4 – машқ. Қуйидаги сўзларни ёнида кўрсатилган вазнига қараб мазкур олти босқичнинг қайси биридан эканлигини айтиб беринг.

□□□□□□□ = □□□□□□□ (бармоқ) □□□□□□□□ = □□□□□□□□ (бақа)

□□□□□□□□□ = □□□□□□□□ (қуш ини) □□□□□□□□□ = □□□□□□□□□ (чумчуқ)

□□□□□□□□ = □□□□□□□□ (қари) □□□□□□□□ = □□□□□□□□ (стол)

□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□ (хушбўй) □□□□□□□□□ = □□□□□□□□□ (хурмо пўсти)

□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□ (ўргимчак) □□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□□ (бало)

□□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□ (кийик юраги) □□□□□□□□□□ = □□□□□□□□□□ (юмалади)

Қўшимча дарс □□□□□□□□□□□

Такрорий ва ҳақиқий зоидалар

Ўзакка қўшилган зоида ҳарфлар икки турли бўлади:

1. Ўзак ҳарфларидан бирини такрорлашдан ҳосил бўлган зоида ҳарф. Масалан: “хурсанд бўлди” маъносидаги □□□□□□ калимасидан “хурсанд қилди” маъносида бошқа бир сўз ясаш учун калиманинг айни бўлган □ дан яна битта қўшилади, яъни аслий ҳарф такрорланади.

Аслийни такрорлашдан ҳосил бўлган зоида ҳарфни ўша аслийни кўрсатган □ ёки □ ни вазнда такрорлаш билан ифодаланади.

□□□□□□ = □□□□□□ (хурсанд бўлди) □□□□□□□ = □□□□□□□ (хурсанд қилди)

□□□□□□ = □□□□□□ (билди) □□□□□□□ = □□□□□□□ (билдирди)

Copyright 2022 • **Ислом Нури** • www.islomnuri.com

[illegible] = [illegible] (қизил бўлди) [illegible] = [illegible] (қизарди)

[illegible] = [illegible] (букчайди) [illegible] = [illegible] (букри бўлди)

2. Четдан бошқа ҳарфларни қўшишдан ҳосил бўлган зоида ҳарфлар. Бу турдаги зоидалар вазнда ўзи бўйича кўрсатилади.

[illegible] = [illegible] (бурди) [illegible] = [illegible] (бурилди)

[illegible] = [illegible] (кечирди) [illegible] = [illegible] (кечирим сўради)

Калималарнинг ўзагига четдан қўшилган зоида ҳарф ушбу ўн ҳарф жумласидан бўлиши керак: [illegible] . Бу ўн ҳарф [illegible] ёки [illegible] иборасида жамланган.

5 – машқ. Қуйидаги аслий ҳарфлари кўрсатилган сўзларни ёнидаги вазнларга солинг.

Сулосий (с):

1. [illegible] :[illegible]

2. [illegible] :[illegible]

3. [illegible] :[illegible]

Copyright 2022 • **Ислом Нури** • www.islomnuri.com

Рубоъий (р):

1. غرغر : اَتَفَعْلَلُ فُعْلُلَةٌ فُعْلُولٌ

2. كفهر : اِفْعَلَّ اِفْعِلْلَالٌ مُفْعَلِلٌّ

6 – машқ. Қуйидаги сўзларнинг вазнларини аниқланг ва зоидаларини қизил қалам билан ёзинг.

с) مِبْرَدٌ رَشِيدٌ رَكِبْتُ تَدْرِيجٌ تَفَكُّرٌ تَجْرِبَةٌ
تَدَاخُلٌ مُكَابَرَةٌ مُتَكَلِّمٌ اِعْتِذارٌ

р) اِبْرَنْشَقَ رَصْرَاصَةٌ مُغَطْرِشٌ مُذَبْذَبٌ قَصْدِيرٌ

х) عَضْرَفُوطٌ قَبَعْثَرَى

Мустақил ўқиш учун للمطالعة

1. Агар калиманинг аслий ҳарфларидан бири олиб ташланган бўлса, вазнда ҳам ушбу ҳарфни кўрсатган ҳарф олиб ташланади:

مُفَاعِلٌ = مُسَاوِيٌ Õ مُفَاعٍ = مُسَاوٍ ёки = يَخْيِطْنَ
يَفْعِلْنَ Õ يَفِلْنَ = يَخِطْنَ ёки يَفْعِلُ = يَوْقِفُ Õ يَقِفُ
يَعِلُ =

2. Агар калиманинг ҳарфлари ўрни алмашган бўлса, вазнда ҳам алмаштириб кўрсатилади:

хوحدъ وَاحِدٌ = فَاعِلٌ Õ حَادِوٌ Õ عَالِفٌ = حَادِيٌ (биринчи)

х قَوْسъ قُوُوْسٌ = فُعُولٌ Õ قُسُوْوٌ Õ فِلِعْيٌ = قِسِيٌّ

Copyright 2022 • **Ислом Нури** • www.islomnuri.com

(камонлар)

x□□□□□ъ □□□□□□□□□ = □□□□□□□□□ Õ □□□□□□□ □□ Õ □□□□□□□□□ = □□□□□□
(кийиклар)